

MIKOŁAJ KOPERNIK — ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ

W nieprzeliczonym szeregu nazwisk, jakie zapisały się na kartach dziejów nauki, od najdawniejszych czasów aż do najnowszych, nazwisko Mikołaja Kopernika należy do najbardziej rozgłoszonych i znanych. Zna je każdy człowiek jako tako wykształcony, słyszy o nim każde dziecko w szkole, wiedzą wszyscy, że Kopernik jest ojcem nowożytnej astronomii.

O Mikołaju Koperniku chcielibyśmy wiedzieć dużo, jako o człowieku, jako o duchownym, jako o myślicielu, aby lepiej zrozumieć tego geniusza ludzkości. Niestety, zaledwie strzępami informacji rozporządzamy pod tym względem. Nie pozostawił bowiem Kopernik po sobie autobiografii, a nawet nie mamy biografii, napisanej przez kogoś z jego nielicznych przyjaciół. Dlatego nasza znajomość życia i działalności Kopernika jest zbyt uboga i często tylko fragmentaryczna.

Mikołaj Kopernik żył na przełomie wieków XV i XVI, kiedy Polska za Jagiellonów stanęła u szczytu swojej potęgi. Wraz ze wzrostem politycznego znaczenia szedł w parze jej rozwój ekonomiczny i świetny rozkwit kulturalny. W pamięci wybitnych humanistów Polska cieszyła się wspaniałą opinią. W liście do krakowskiego bankiera Decjusza, Erazm z Rotterdamu pisał: „Winszuję narodowi polskiemu, który teraz tak kwitnie w naukach i obyczajach i we wszystkim tym, co najbardziej odległe jest od barbarzyństwa, że może rywalizować z pierwszymi i najbardziej kulturalnymi narodami w świecie”. Nieco później humanista włoski Polo Manuzio pisał, że spośród „narodów zaalpejskich żaden Polsce nie dorównuje pod względem zamięłowania do nauki”. Matematyk belgijski Gemma Frisius skreślił niezwykłą pochwałę: „Jakimś zrzędzeniem losu muzy zawędrowały do Sarmacji, przywabione niewiedząco czym, czy powabem ziemi, czy raczej geniuszem jej mieszkańców”. A prawnik Bartłomiej Groicki głosił, że „tymi czasy rozumy rozkrzewiły się w Polsce”¹.

Krajem ojczystym Mikołaja Kopernika były dawne Prusy Królewskie obejmujące rodzinny Toruń i Warmię, stanowiące od r. 1454 część państwa polskiego. W wieku XV wyrósł konflikt zbrojny między Polską a Zakonem Krzyżackim, który

¹ B. Leśnodorski: Kopernik — humanista. W: Mikołaj Kopernik. Szkice monograficzne. Warszawa 1965 s. 243—244.

miał istotne znaczenie światopoglądowe. Militarnej doktrynie państwa krzyżackiego, wchodzącego w obręb cesarstwa niemieckiego, teologowie polscy przeciwstawili koncepcję prawa do niezawisłości krajów, których nie wolno nawracać ogniem i mieczem i odmawiać im własnej państwowości. Poddani krzyżacy opowiedzieli się za ideologią polską i wezwali pomocy Królestwa Polskiego, które rozgromiło Krzyżaków i wcieliło Prusy do Polski.

Świetna koniunktura gospodarcza z życiodajnym zapleczem państwa polskiego, przywileje uzyskane od króla polskiego i szeroka autonomia pozwoliły Prusom na szybki ich rozwój gospodarczy i kulturalny.

Diecezja Warmińska, w której Kopernik spędził 40 lat życia, stanowiła wyodrębnioną część Prus Królewskich, majątkowo podzieloną na część biskupią i kapitułną. Miała jednak większe handlowe miasto Braniewo, potem Lidzbark ze znakomitą obszerne zamkiem rezydencji biskupiej, następnie miasto Frombork — port nad Zalewem Morza Bałtyckiego, rozłożony u stóp góry dźwigającej wspartą obwarowaną katedrą gotycką oraz 100 km na południe na wysokiej skarpie rzeki Łyny miasto Olsztyn z potężnym zamkiem administratorów dóbr Warmińskiej Kapituły Katedralnej².

Mikołaj Kopernik urodził się 19 II 1473 r. w Toruniu, jako czwarte dziecko Mikołaja i Barbary z domu Watzenrode. Ochrzczony został imieniem ojca w kościele św. Jana.

Ród Koperników wywodził się ze wsi Koperniki na Śląsku Opolskim, zamieszkałym przez ludność polską jeszcze z czasów piastowskich. W Kopernikach wznosi się jeszcze do dziś stary kościół parafialny pod wezwaniem św. Mikołaja, które to imię chrzestne odziedziczył nasz astronom po paru swoich przodkach. W wieku XIV Kopernikowie wywędrowali do Krakowa, gdzie ojciec astronoma trudnił się kupiectwem i handlem. Należał tam do Trzeciego Zakonu OO. Dominikanów.

Po przyłączeniu Prus Królewskich do Polski Mikołaj Kopernik senior opuścił Kraków i przybył do Torunia. Toczącą się wojnę z Krzyżakami wspierał finansowo. W r. 1461, gdy zaciężne wojska polskie oblegały zamek w Świeciu nad Wisłą, opatowany przez Krzyżaków, Kopernik poważną sumę pieniężną pożyczył na wyekwipowanie wojsk polskich i wypłacił należność cieślom pracującym przy budowie mostu na Wiśle dla rycerzy polskich. Bardzo więc wybitnie angażował się po stronie polskiej w wojnie z Krzyżakami.

Rodzina Watzenrodów pochodziła również ze Śląska. Wieś tej samej nazwy, dziś Pszenno, leży w powiecie świdnickim. W wieku XV Watzenrodowie pojawiają się w Toruniu. Od początku powstania Związku Pruskiego ojciec Barbary, Łukasz Watzenrode brał czynny udział w wojnie 13-letniej i walcząc przeciw Krzyżakom był ranny pod Łasinem. Na cele wojenne całą swoją fortunę pożyczył miastu Toruń. W r. 1461 był wysłany w poselstwie do króla Kazimierza Jagiellończyka w Bydgoszczy, i zdecydowanie żądał energiczniejszego prowadzenia wojny. Zawsze lojalny wobec Polski, lojalność tę przekazał swojej rodzinie.

Jego to córka była Barbara, matka naszego astronoma, osoba głęboko wierząca i powszechnie szanowana, nazwana „koroną wszystkich niewiast”. Jej brat Łukasz Watzenrode został biskupem warmińskim i był opiekunem jej synów Andrzeja i Mikołaja Koperników. Jej zaś siostra Krystyna została benedyktynką w Chełmnie³.

² S. Herbst: Sytuacja polityczna w Prusach za czasów M. Kopernika (masyzynopsis).

³ E. Rybka: Życie i twórczość M. Kopernika. *Studia Warmińskie* 1972 t. 9 s. 80 n.

Obydwa więc rody Koperników i Watzenrodów wywodziły się ze Śląska polskiego, obydwie rody były polskiego pochodzenia i w Toruniu należały do stronnictwa antykrzyżackiego. Obydwa też rody były bardzo religijne i przywiązane do Kościoła katolickiego. W ten sposób i ze strony ojca i ze strony matki środowisko rodzinne Kopernika było przepojone patriotyzmem polskim i duchem religijnym. W takiej atmosferze wychowywał się młody Mikołaj. Obydwaj bracia Andrzej i Mikołaj obrali stan duchowny i zostali kanonikami warmińskimi, a jedna ich siostra Barbara wstąpiła do Benedyktynki w Chełmnie.

Nie mamy przekazów źródłowych, gdzie się uczył Kopernik zanim wyjechał do Krakowa. Niewątpliwie wstępną naukę pobierał w Toruniu przy kościele św. Jana, gdzie istniała szkoła parafialna o wysokim poziomie nauczania. Rektorzy tej szkoły mieli często wykształcenie akademickie i co jest znamienne, uczyli też elementów astronomii.

Pierwszy dokument biograficzny Kopernika, zanotowany w aktach Uniwersytetu Jagiellońskiego, odnosi się do jego zapisu na studia w Krakowie jesienią 1491 r. O wyjeździe do Krakowa, a nie do uniwersytetów nadbałtyckich w Rostocku czy Gryfii, zdecydowały z pewnością tradycje rodzinne jego ojca, a przede wszystkim rozgłos uczelni polskiej, najświetniejszego w tym czasie uniwersytetu Europy środkowej. Uniwersytet Jagielloński stał się najwybitniejszym ośrodkiem nauk matematyczno-astronomicznych, które ściągały do Krakowa studentów ze wszystkich krajów. W tych dziedzinach nauki, Kraków wówczas kształcił profesorów dla innych uniwersytetów, nawet dla Bolonii i Rzymu. Było to istotnie bardzo pomyślną okolicznością dla twórczości Kopernika, że zapisał się na studia w Krakowie, w epoce najświetniejszego tam rozwoju astronomii. Te właśnie studia krakowskie były najważniejszym i decydującym okresem w życiu Kopernika.

Wykłady Jana z Głogowa, Wojciecha z Brudzewa i innych krytycznie oceniali koncepcje geometryczne Ptolemeusza, choć stały niewzruszenie na stanowisku geocentrycznego układu świata. Pozwoliły one Kopernikowi gruntownie zaznajomić się z ówczesną wiedzą matematyczną i astronomiczną, ale otworzyły mu też oczy na logiczne sprzeczności w systemie Ptolemeusza. Obdarzony wnikliwym umysłem Kopernik już w Krakowie doszedł do wniosku, że kosmos synonim piękna i ładu jest inaczej zbudowany i że trzeba szukać nowego rozwiązania ruchu planet⁴.

W r. 1496 Mikołaj Kopernik wraz z bratem Andrzejem wyruszył do słonecznej Italii na dalsze studia. Zgodnie z planem wuja biskupa Łukasza Watzenrode mieli zostać kanonikami Kapituły Katedralnej we Fromborku, a kanonicy warmińscy zwykle odbywali studia w jednym z uniwersytetów, najczęściej we Włoszech. Oba więc bracia zostali wysłani do najdawniejszego z uniwersytetów włoskich, do Bolonii na studia prawnicze.

Ale postępowanie Mikołaja w Bolonii świadczy, że nie prawo było głównym przedmiotem jego zainteresowań. Wkrótce bowiem nawiązał bliskie kontakty z profesorem astrologii Dominikiem Novarą, głośnym uczonym w tej dziedzinie. Jemu to Kopernik zwierzył się, że już w Krakowie zauważył sprzeczności w systemie Ptolemeusza, które mu nie dają spokoju. Słuchając wykładów Novary, dokonywał razem z nim licznych obserwacji, które potwierdzały błędne założenia Ptolemeusza, a do-wodziły heliocentrycznej budowy świata.

Najstarszy życiorys Kopernika pióra humanisty włoskiego B. Baldiego z r. 1588 wymienia Piotra Romanellego jako ucznia Kopernika z czasów bo-

⁴ Tenże: Kopernik w Krakowie, *Ateneum Kapłańskie* 1973 nr 3 s. 384—392.

łońskich. Wynikałoby z tego, że skoro miał uczniów i prowadził wykłady, Kopernik był nie uczniem, a raczej pomocnikiem Novary, który musiał wysoko ocenić zdolności matematyczne i astronomiczne Mikołaja, gdy w swoim zastępstwie zlecał mu wykłady⁵.

Rok 1500 był rokiem jubileuszowym i do Rzymu zdążyły tłumy pielgrzymów z całego świata. Wybrał się do Rzymu i Mikołaj Kopernik, aby odwiedzić stolicę chrześcijaństwa i dostąpić odpustu jubileuszowego. Poza tym Rzym interesował Kopernika jako ośrodek nauki i sztuki. Działała tu Akademia Rzymska, słynna Sapienza, a dwór papieski skupiał wybitnych uczonych i artystów, dwory zaś dygnitarzy rzymskich były miejscem spotkań uczonych i dysput naukowych. Do takich należał dwór kardynała Aleksandra Farnese, interesującego się astronomią, późniejszego papieża Pawła III, któremu Kopernik dedykował swoje wielkie dzieło. Spotkał więc Kopernik w Rzymie uczone środowiska, które mogły go zainteresować i dla których młody asystent profesora Novary mógł stanowić wyjątkową atrakcję.

Wydana w r. 1540 przez Joachima Retyka *Narratio prima* o teorii heliocentrycznej Kopernika opowiada, że w Rzymie nasz astronom miał wykłady „*mathematicum in magna scholasticorum frequentia et corona magnorum virorum et artificum in hoc doctrinae genere*”. Są tu wymienione 3 kategorie słuchaczy: studenci o licznej frekwencji, dostojnicy rzymscy i specjaliści nauk matematyczno-astronomicznych, a może i artyści. Wykłady te mogły być albo w pałacu Farnese albo w Rzymskiej Sapienza⁶. Nie jest wykluczone, że słuchał go sam papież Aleksander VI, architekt Bramante i genialny Michał Anioł, jak to widać na obrazie Wojciecha Gersona pt. *Kopernik w Rzymie*, co niekoniecznie musi być fantazją.

W r. 1501 obaj Kopernikowie wrócili na Warmię, ale jeszcze tego samego roku udali się znów do Italii na dalsze studia prawnicze, a Mikołaj miał jeszcze studiować medycynę w Padwie. Kopernik przybył do Padwy, gdzie ukończył medycynę, słuchając też wykładów z filozofii i literatury klasycznej. Studia prawnicze ukończył na uniwersytecie w Ferrarze, uzyskując 31 maja 1503 r. stopień doktora dekretów czyli prawa kościelnego. W jesieni tegoż roku na stałe wrócił do Polski z wszechstronnym humanistycznym wykształceniem, jako znawca i wielbiciel łaciny, greki i kultury klasycznej, jako wybitny już matematyk i astronom, lekarz i prawnik — typowy uniwersalny człowiek odrodzenia *l'uomo universale* i zapewne z ideami i zarysami swego rewolucyjnego odkrycia, z wizją świata rządzonego przez nieruchome Słońce.

Mając 30 lat, w r. 1503 Mikołaj Kopernik przybył na Warmię. Przez kilka lat, prawdopodobnie do śmierci wuja biskupa Łukasza w r. 1512 przebywał na zamku biskupim w Lidzbarku, a potem przeniósł się do Fromborka, gdzie pozostawał już do samej śmierci.

Jako duchowny Kopernik piastował dwie godności, względnie zajmował dwa stanowiska kościelne. Najpierw od r. 1497 był kanonikiem Warmińskiej Kapituły Katedralnej. Oprócz tego otrzymał jeszcze drugą godność kanonika scholastyka w Kolegiacie św. Krzyża we Wrocławiu. Kiedy ją uzyskał i w jakich okolicznościach, nie wiemy. Dyplom doktorski z r. 1503 nazywa go już kanonikiem scholastykiem

⁵ B. Biliński: Najstarszy życiorys Mikołaja Kopernika z roku 1588 pióra Bernardina Baldiego. Wrocław 1973 s. 37.

⁶ R. Rosen: Three Copernican Treatises, the Commentariolus of Copernic, the Letter against Werner, the Narratio Prima of Rheticus. New York 1959 s. 93.

wrocławskim. Jakie funkcje spełniał związane ze scholasterią, również nie wiemy⁷.

Jako kanonik fromborski wykonywał przede wszystkim obowiązki religijne, do jakich są zobowiązani wszyscy kanonicy. Celem pierwszorzędnym każdej kapituły jest wspólna modlitwa, wspólne odmawianie brewiarza oraz uświetnianie nabożeństw kościelnych dla powiększenia chwały Bożej. To samo czynił Kopernik, zasiadał w stallach kanonickich w Katedrze, recytował wspólnie modlitwy brewiarzowe i uczestniczył w większych uroczystościach liturgicznych i procesjach odświętnych.

Następnie na życzenie Kapituły wykonywał różne funkcje dla dobra Kościoła i Diecezji. Przez długie lata był kanclerzem Kapituły i w jej imieniu załatwiał korespondencję urzędową, która częściowo zachowała się do naszych dni. Często bywał delegatem Kapituły na różne sejmiki i zjazdy stanów pruskich, co dało mu możliwość zorientowania się w arkanach polityki i ekonomiki.

W latach 1516—21, z krótką przerwą, piastował bardzo odpowiedzialny urząd administratora komornictw kapitulnych w Olsztynie i Pieniężnie. Kopernik zajął się bardzo intensywnie odbudową gospodarczą południowej Warmii po zniszczeniach wojennych, odbywając częste podróże do osad wiejskich i dokonując 66 zapisów nowo osiedlonym rolnikom, które notował w specjalnej księdze *Locationes mansorum desertorum*⁸.

Na zamku w Olsztynie znajdował się skarbiec Warmińskiej Kapituły Katedralnej, a w nim duża ilość ważnych dokumentów. Doceniając ich wielkie znaczenie, Kopernik uporządkował je i zabezpieczył oraz własnoręcznie je zinwentaryzował. Rękopis ten nosi tytuł: *Inventarium litterarum et iurium in erario Castri Allenstēin anno Domini MDXX*⁹. Tekst tego inwentarza po raz pierwszy został wydrukowany w roku ubiegłym w *Studiach Warmińskich*¹⁰.

W tym czasie najbardziej wślawił się Kopernik obroną miasta i zamku w Olsztynie podczas najazdu Krzyżaków w r. 1521. Z wielką energią przystąpił do umocnienia fortyfikacji postarał się o nowe posiłki dla wsparcia załogi wojskowej i zgromadził zapasy żywności i broni.

Z Olsztyna pisał do króla Zygmunta I: „Pokornie błagamy Twój święty Majestat, abyś raczył przyjść nam jak najspieszniej z pomocą i wesprzeć skutecznie (...). Pragniemy czynić to, co przystoi ludziom szlachetnym i uczciwym oraz bez reszty oddanym Twojemu Majestatowi, nawet jeśliby przyszło nam zginąć. Pod opiekę Twego Majestatu się uciekając, całość naszego mienia i nas samych polecamy i powierzamy”¹⁰. Cdy wojska krzyżackie podeszły pod Olsztyn, zastały miasto i zamek tak dobrze przygotowane do obrony, że wielki mistrz Albrecht nie próbował go nawet zdobywać, poprzestając na spaleniu kilku wsi okolicznych.

Od dłuższego czasu Krzyżacy zalewali Warmię monetą gorszej jakości. To skłoniło Kopernika do zajęcia się zagadnieniami związanymi z obiegiem pieniądza. Napisał kilka rozpraw na tematy monetarne, brał udział w sejmikach, zwłaszcza w Grudziądzu w r. 1522, obradujących nad uzdrowieniem monety i postulował, aby moneta pruska została zrównana z polską. Sformułował wtedy zasadę ekono-

⁷ O kanonii wrocławskiej wspominają różni kopernikolodzy, także J. Adamczewski: Mikołaj Kopernik i jego epoka. Warszawa 1972 s. 90, 93.

⁸ M. Biskup: Mikołaja Kopernika *Lokacje łanów opuszczonych*. Olsztyn 1970.

⁹ Bp J. Obłak: Mikołaja Kopernika *Inwentarz Dokumentów w skarbcu na zamku w Olsztynie roku Pańskiego 1520* oraz inne zapisy archiwalne. *Studia Warmińskie* 1972 t. 9 s. 7—85.

¹⁰ M. Biskup: List Kapituły Warmińskiej do króla Zygmunta I, napisany własnoręcznie przez Mikołaja Kopernika w Olsztynie w 1520 roku. W: Kopernik na Warmii. Olsztyn 1973 s. 161.

miczną, że moneta o niższej zawartości kruszca wypiera z obiegu monetę dobrą¹¹.

Kopernik był również cenionym lekarzem. Często był wzywany na dwór biskupi w Lidzbarku, aby leczyć biskupów i jego dworzan. Wyjeżdżał do chorych i poza granice Warmii, do Gdańska, Elbląga, Lubawy i Królewca. Pozostawał też w bliskich kontaktach z wybitnymi lekarzami na dworze króla Zygmunta I w Krakowie i księcia Albrechta w Królewcu¹².

Dnia 30 I 1523 r. zmarł biskup Fabian z Łęzan. Wówczas Kapituła Katedralna wybrała Kopernika na administratora Diecezji Warmińskiej na czas wakansu. Później gdy dnia 1 VII 1537 roku zmarł następca biskup Maurycy Ferber, na wakującą katedrę fromborską, wśród czterech kandydatów przedstawionych przez króla do wyboru Kapituła, znajdowało się również i nazwisko Mikołaja Kopernika. Niewątpliwie był to gest uznania jego zasług dla Ojczyzny i Kościoła¹³.

Oceniając działalność publiczną Kopernika, trzeba podkreślić wszechstronność jego zajęć, wymagających nieraz znacznej ofiarności i wysiłku. W realizowaniu przyjętych obowiązków odznaczał się niezwykłą sumiennością, dowodem czego jest częste obdarzanie go przez Kapitułę licznymi funkcjami. Ponadto w pełnieniu swoich obowiązków wykazywał niespotykaną bezinteresowność, nie ubiegając się o żadną wyższą godność kościelną.

Mimo rozlicznych zajęć zawsze i wszędzie znajdował czas na badania astronomiczne, które były pasją jego życia. Około r. 1510 opracował pierwszy zarys teorii heliocentrycznej budowy świata, znany nam z odpisów pt. *Commentariolus* — *Komentarzyk*. Jego treść można ująć w kilku punktach: 1. Środek ziemi nie jest środkiem ciężkości i środkiem biegu księżyca. 2. Środkiem świata jest słońce, dokoła którego obracają się wszystkie planety. 3. Dostrzegany ruch słońca nie pochodzi od niego, ale jest złudzeniem, powstałym wskutek ruchu ziemi¹⁴.

Po naszkicowaniu w *Komentarzyku* nowego modelu budowy świata Kopernik starał się naukowo udowodnić swoją teorię za pomocą obserwacji astronomicznych i obliczeń matematycznych. Prawdopodobnie zajęło mu to 18 lat i przypuszcza się, że epokowe jego dzieło było napisane w zasadniczych częściach już w latach 1530—32. Ale jeszcze je potem przerabiał i w miarę gruntowania się koncepcji naukowej wprowadził liczne zmiany. Z drukiem swojego dzieła wciąż zwlekał, uważając je ustawicznie za zbyt niedoskonałe.

Choć informacje o wynikach swoich badań Kopernik powierzał tylko nielicznemu gronu przyjaciół, sława o nim szerzyła się po całej Europie. Gdy planowano dokonać reformy kalendarza, Paweł z Middelburga biskup Fossonbrone zwrócił się w r. 1513 do Kopernika z prośbą o opracowanie projektu reformy.

Jego teoria o heliocentrycznej budowie świata znalazła zwolenników w otoczeniu papieskim. Znany orientalista Jan Albert Widmannstadt wyjaśnił ją papieżowi Klemensowi VII, który słuchał go z wielkim zainteresowaniem i ofiarował mu za to cenny rękopis grecki¹⁵. W r. 1536 kardynał Mikołaj Schönberg wysłał list do Kopernika z prośbą o podanie mu wyników badań nad heliocentryczną budową świata, dodając: „Jeżeli chęci mojej w tym względzie zechcesz zadość

¹¹ E. Lipiński: Kopernik jako ekonomista. W: Mikołaj Kopernik. Szkice monograficzne, jw. s. 211—235.

¹² S. Konopka: Mikołaj Kopernik wśród lekarzy. W: jak wyżej, s. 189—209.

¹³ A. Eichhorn: Geschichte der ermländischen Bischofswahlen. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 1 (1860) s. 286, 327.

¹⁴ E. Rybka, jw. s. 99.

¹⁵ B. Biliński, jw. s. 25, 104—106.

uczynić, poznasz, żeś miał do czynienia z człowiekiem, który cię nader poważa i znakomitym twoim zdolnościom pragnie oddać sprawiedliwość”¹⁶.

W lecie r. 1540 Kopernik uległ ostatecznie namowom przyjaciół i zgodził się oddać swoje dzieło do druku. Do dzieła załączył przedmowę w postaci dedykacji swojego utworu papieżowi P a w ł o w i III, w której między innymi pisał: „wolałem te owoce mozolnej pracy dedykować raczej Twojej Świątobliwości niż komukolwiek innemu, a to dlatego, że i w tym tak odległym zakątku ziemi, gdzie ja żyję, uznawany jesteś za najwybitniejszego tak przez swą godność hierarchiczną, jak i przez umiłowanie wszystkich nauk, nie wyłączając matematyki”.

Gdy w Norymberdze było drukowane dzieło, otwierające nową epokę w poglądach na otaczający nas świat, życie Kopernika dobiegało kresu. Sparaliżowany od kilku miesięcy zmarł 24 V 1543 r., pochowany w katedrze we Fromborku. Wygląda to prawie na ironię losu, że właśnie na mgłą okrytym wybrzeżu Bałtyku, żył, działał i umarł człowiek, który całkowicie przekształcił nasze poglądy na budowę wszechświata.

Kopernik nie pozostawił po sobie pism teologicznych, ale główne dzieło *O obrotach* zawiera jego wspaniałe wypowiedzi o Bogu i stosunku Boga do świata. Do najbardziej klasycznych tekstów o poglądach teologicznych Kopernika należą zdania zapisane w I księdze genialnego dzieła: „A skoro zadaniem wszystkich nauk szlachetnych jest odciągać człowieka od zła i kierować jego umysł ku większej doskonałości, to nauka astronomii, oprócz niepojętej rozkoszy umysłu, sprawić to może, w pełniejszej mierze niż inne. Któż bowiem zgłębiając te rzeczy i widząc, jak wszystko w nich ustawione jest w najlepszym łańdź i Boską kierowane wolą, nie wzniesie się na wyżyny cnoty przez pilne rozważania i stałą jakby zażyłość z nimi i nie będzie podziwiał Stwórcy wszechrzeczy, w którym się mieścił całe szczęście i wszelkie dobro? Bo też ów Boski psalmista nie głosiłby bez przyczyny, że raduje się w stworzeniu Boskim i będzie się weselił w dziełach rąk Jego, gdyby nie to, że za pośrednictwem tych rzeczy jakby na jakimś rydwanie przeniesiemy się do rozważania najwyższego Dobra”¹⁷.

Wynika z tego, że Kopernik całą duszą wierzył w Boga jako w Stwórcę wszechrzeczy, który kieruje wszystkim i utrzymuje w łańdź i porządku. Badania astronomiczne wprawiły go w podziw nad pięknem i harmonią wszechświata oraz kierowały jego wolę ku większej doskonałości i do naśladowania Boga, „w którym się mieści całe szczęście i wszelkie dobro”. Ile uczucia i uwielbienia zawiera jego okrzyk, gdy mówi o olbrzymich odległościach między gwiazdami a planetami: „zaprawdę ogromne jest to Boskie arcydzieło Istoty Najlepszej i Największej”.

Mikołaj Kopernik był nie tylko człowiekiem wiary, ale i wiernym synem Kościoła katolickiego. Miał wiele do zawdzięczenia Kościołowi, bo dzięki jego pomocy zdobył wykształcenie, dokonał wiekopomnego odkrycia i wydrukował swoje epokowe dzieło. Wszak biskup Łukasz Watzenrode wysłał i opłacał mu studia w Krakowie i we Włoszech. Tenże sam biskup nadał mu kanonię we Fromborku, która wystarczająco zapewniała mu byt materialny. Kapituła udzieliła mu pozwolenia na kontynuowanie studiów we Włoszech. Duchowni nawet z otoczenia papieskiego zachęcali go do badań. Przyjaciele jego, którymi byli duchowni, nakłonili go do wydrukowania dzieła swojego życia.

Natomiast ogół uczonych i przywódców protestantyzmu odrzucił i potępił teorię

¹⁶ E. Rybka, jw. s. 101.

¹⁷ M. Kopernik: *O obrotach ciał niebieskich*. Księga pierwsza. Red. A. Birkenmajer, przeł. M. Brożek. Warszawa 1953 s. 21, 45, 71.

heliocentryzmu jako absurdalną. Całkiem inne stanowisko zajął wtedy Kościół katolicki. Nie zauważamy wówczas ani śladu jakiegos oburzenia, ani sprzeciwów merytorycznych, ani nawet lekceważenia. „Przeciwnie, wydaje się, że poza szczupłą garstką astronomów jedynie członkowie Kościoła katolickiego w pełni ocenili talent i trafność dociekań naukowych naszego astronoma”¹⁸.

Dramat rozegrał się dopiero 70 lat później wskutek wystąpienia Galileusza, gdy dzieło Kopernika zostało umieszczone na indeksie. Ale i wtedy czynniki kościelne nie wchodziły w polemikę z Kopernikiem ani z pozycji rozumu, ani z pozycji nauki, a tylko wyłącznie z pozycji wiary i interpretacji Pisma św.¹⁹.

Usiłowania do przedstawienia Kopernika jako człowieka niewierzącego, a nawet ateistę, do ukazania go jako uczonego nie mającego skrupułów moralnych, lekceważącego sobie dogmaty i przykazania, są tendencyjne, fałszywe i krzywdzące jego wielkie imię, czczone przez świat. Słusznie pisze Aleksander Birkenmajer: „Grubo mylą się ci, którzy przypisują Kopernikowi materialistyczny pogląd na świat. W rzeczywistości bowiem rzecz ma się tak, że aż w czterech miejscach głównego swego dzieła autor wyraźnie powiada, że świat zawdzięcza swe istnienie Bogu jako Stwórcy wszechrzeczy (*Opifex omnium*), a w jednym z tych miejsc dodaje, iż ta Najlepsza i Najwyższa Istota (*Optimus Maximus*) stworzyła wszechświat dla dobra rodzaju ludzkiego”²⁰.

I tak prawdą historyczną jest i pozostanie, że Mikołaj Kopernik wychowany i wykształcony na zasadach katolickich przez całe swoje życie był człowiekiem wierzącym w Boga, żył i umarł jako wierny syn Kościoła katolickiego, pochowany w katedrze we Fromborku.

MIKOŁAJ KOPERNIK — LEBEN UND WIRKEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die hier gebotene Darstellung des Lebens und Wirkens unseres Astronomen stützt sich auf Urkunden und neueste Bearbeitungen. Eine besondere Berücksichtigung finden darin seine in- und ausländischen Studien, sowie seine Verdienste um das Ermland und um die Wissenschaft. Die Rolle, die seine Krakauer Studien und die wertvollen Beziehungen zu italienischen Gelehrten bei der Konzeption eines neuen Weltbildes gespielt haben, wird besonders hervorgehoben. Weiter bespricht der Verfasser sein Wirken im Ermland als Domherr und Kanzler des Ermländer Domkapitels sowie als Verwalter seines Vermögens, und schliesslich seine politischen und wirtschaftlichen Ansichten. Am Ende befindet sich eine Besprechung seines literarischen Nachlasses, darunter seines bisher unbeachtet gebliebenen Inventars der Kapitelurkunden, hauptsächlich aber seines grundlegenden Werkes über die Bewegungen der Himmelskörper, das eine neue Ära in der Geschichte der Wissenschaft eingeleitet hat.

¹⁸ W. Zonn: Rewolucja Kopernikowska. Warszawa 1972, s. 126.

¹⁹ T. Pawluk: Na marginesie klauzuli kościelnego urzędu cenzorskiego dotyczącej dzieła Mikołaja Kopernika. *Studia Warmińskie* 1972 t. 9 s. 231—258.

²⁰ A. Birkenmajer: Osiągnięcia duchowieństwa polskiego w zakresie nauk matematycznych i przyrodniczych. W: *Księga Tysiąclecia Katolicyzmu w Polsce*. T. II. Lublin 1969 s. 42—43.